

НЕСТАНДАРТНІ СПОГАДИ ФІЗИКА-ТЕОРЕТИКА ПРО ІВАНА ПРОХОРОВИЧА ЗАПІСОЧНОГО

3.3.Торич

Інститут електронної фізики НАН України

Наведено особисті спогади про І.П.Запісочного за 30-річний період. Через призму суб'єктивних вражень, які склалися при діяльності під його керівництвом, після зустрічей з ним, у колегіальних стосунках в останні роки його життя відзначено його науково-організаторський талант, відданість науці, людську простоту у стосунках.

Я не був учнем Івана Прохоровича, оскільки спеціалізувався на кафедрі теоретичної фізики Ужгородського університету. Однак після закінчення в 1969 році навчання в університеті доля звела мене з ним спочатку на короткий час, а з моменту створення (1981 рік) Ужгородського відділення Інституту ядерних досліджень АН УРСР – на довгий час, коли І.П. Запісочний став моїм адміністративним керівником.

Дозволю собі зробити відхилення від головної лінії статті, щоб розкрити та пояснити тільки що сказане. Цей відступ дасть змогу зрозуміти і подальші моменти спогадів. Вступив я на фізико-математичний факультет Ужгородського державного університету в 1964 році. Читаючи розклад занять не тільки першого, а й старших курсів, познайомився з прізвищем тоді ще доцента І.П. Запісочного. Незабаром я вже знав його в обличчя. Пам'ятаю, як він, підтягнутий, стрункий, проходив по коридору корпусу фізичного факультету на вул. Жовтневій, 54 (тепер Волошина). До речі, цю статуру Іван Прохорович зберіг до кінця життя.

На третьому курсі почався розподіл студентів на кафедри. Була можливість спеціалізуватися на кафедрі оптики, тобто на кафедрі І.П.Запісочного, оскільки туди мене агітував нині покійний доцент Василь Степанович Шевера. Однак свій вибір я зробив ще навесні 1964 р., коли був учасником обласної олімпіади з фізики. Увечері в день розв'язання задач у клубі університету (тоді він був напроти замку на вул. Кремлівській, тепер Капітульній) перед учасниками з лекцією

виступив доцент Ю.М.Ломсадзе. Він розповідав про спін електрона та інші цікаві таємниці матеріального мікросвіту. Тоді я вперше усвідомив, що ця фізика (квантова механіка) суттєво відрізняється від тієї, яку викладали в школі. Тільки вона була здатна несуперечливо пояснити дивовижний світ атома. Я “закохався” (кохання з першого погляду) в теоретичну фізику, хоча в школі з задоволенням виконував “експерименти”, тобто лабораторні справи. Відкинув мрію про те, щоб стати астрономом, вирішив вступати до Ужгородського університету і стати фізиком-теоретиком.

На старших курсах я краще пізнав Івана Прохоровича, особливо тоді, коли він став деканом фізичного факультету. Пам'ятаю його як доброго, відданого справі декана.

Після закінчення університету за розподілом я мав стати ст. лаборантом кафедри теоретичної фізики. В кінці липня 1969 року, коли оформляв документи, щоб приступити до роботи, у відділі кадрів університету мені повідомили, що такої посади на кафедрі немає. Ректор університету проф. Д.В.Чепур запропонував мені альтернативу: або розподіл в якусь школу через обласний відділ освіти, або так званий “вільний диплом”, тобто право на вільне працевлаштування. Я вибрав другий варіант. Це був перший удар по моїх ідеалістичних уявленнях (я щиро вірив у печатку міністерства, яка стояла на документі про розподіл), про те, що держава завжди виконує свої обіцянки. Я обрався на рідний університет і вирішив

вступити в аспірантуру Інституту теоретичної фізики (ІТФ) АН УРСР. Конкурс тоді був великий – майже четверо на місце. Не витримавши конкурсу, одразу зрозумів зміст поради вченого секретаря ІТФ АН УРСР Ю.Л. Ментковського, що в аспірантуру вступають не взагалі, а конкретно до майбутнього наукового керівника.

Повернувся в Ужгород з надією, що все ж таки знайду місце роботи в університеті. І не помилився. Мені стало відомо, що Іван Прохорович вже створив на кафедрі квантової електроніки невеличку теоретичну групу на чолі з кандидатом фіз.-мат. наук І.Ю.Кривським. Я звернувся до І.П.Запісочного, і він мене на початку жовтня 1969 року прийняв інженером у цю групу. Створення цієї групи теж свідчить про великий організаторський талант Івана Прохоровича, про відчуття ним вимог часу, а саме: “голі” експериментальні результати цінуються менше, ніж ті, які підкріплені хоча б модельними теоретичними розрахунками, поясненнями. Я вже трохи засвоїв застосування теорії груп до фізики елементарних частинок, однак тепер довелось зайнятися зовсім іншою теорією – теорією електрон-атомних зіткнень. З повною віддачею взявся за навчання, входження в іншу галузь теорії. Іван Прохорович майже щодня заходив у кімнату теоретиків, цікавився нашими успіхами, завданнями, життєвими справами. Одним словом – він був чуйною людиною.

Забігаючи наперед, зазначу, що ця теоретична група не виправдала надій Івана Прохоровича, однак перший крок було зроблено. Через декілька років, коли тодішній завідувач кафедри теоретичної фізики В.І. Лендбел став науковим керівником уже нової групи теоретиків на кафедрі квантової електроніки, яка на більш високому науковому рівні підійшла до атомних проблем, результати посипались, як з рога достатку. Між експериментаторами і теоретиками на

кафедрі викристалізувались найтісніші зв'язки.

Попрацював у Івана Прохоровича всього два місяці, оскільки на початку грудня 1969 року мене призвали на строкову службу в армію. А у грудні 1970 року після звільнення в запас повернувся в Ужгород. Тоді дізнався, що тут відкрився відділ теорії адронів ІТФ АН УРСР, його керівником став професор Ю.М.Ломсадзе. У цей же відділ перейшов І.Ю.Кривський, таким чином, теоретична група на кафедрі квантової електроніки у І.П.Запісочного залишилась без керівника.

Зрозуміло, що мене сильно приваблювала теорія елементарних частинок, з якої я написав курсову і дипломну роботи. До того ж, у мене вже були певні успіхи, оскільки у студентські роки я став співавтором статті в журналі “Ядерная фізика” і двох препринтів, надрукованих в ІТФ АН УРСР. Я звернувся до професора Ю.М. Ломсадзе з проханням прийняти мене на роботу. Він погодився і запропонував посаду стажера-дослідника. Однак питання прийому на роботу вирішувалося в Києві, справа йшла зі зволіканням. Тому втративши надію стати співробітником відділу теорії адронів ІТФ АН УРСР, подав заяву Івану Прохоровичу про повернення на роботу в теоретичну групу. Пропрацювавши трохи більше двох тижнів на кафедрі квантової електроніки, дізнався, що мене прийнято нарешті у відділ теорії адронів ІТФ АН УРСР. Як мені стати перед Іваном Прохоровичем, як заявити йому, що хочу звільнитись з роботи – ці питання декілька днів мучили мене. Я відчував, що обманув його, зрадив його як людину, як просту людину, яка свого часу допомогла мені. Однак такого почуття не було, коли в ньому бачив тільки державного чиновника. Такі протиріччя боролися тоді в моїй душі. Коли все ж таки подав заяву на звільнення, Іван Прохорович не “незлим тихим словом” висловив мені все, що про мене думає, негативно охарактеризував мою поведінку. Я не заперечував, оскільки відчував глибоку провину перед ним. Єдиним поясненням,

що виправдовувало мій вчинок, було апелювання до появи можливості продовження ближчих до мого серця досліджень, початих мною ще у студентські роки. Таким чином, на початку 1971 року я пішов від Івана Прохоровича, однак свою повагу до нього залишив у собі на все життя. Відчуття провини перед ним мене не покидало, воно завжди оживало, коли з ним зустрічався.

А зустрічався з Іваном Прохоровичем досить часто – як правило зранку, коли він йшов на фізичний факультет, а я – у відділ, що розташовувався в Раді профспілок на пл. Леніна (тепер пл. Народна). І тепер уявляю собі це місце на розі пл. Поштової та вул. Довженка (сьогоднішні назви), де стояв старий жовто-коричневого кольору будинок, знесений пізніше при побудові теперішнього будинку міськради. Я завжди ввічливо вітався з ним, а він, певне, зла на мене не тримав і нормально вітався зі мною. Сподіваюся, що читач не запідозрить у мені такої далекоглядності, передбачливості, внаслідок яких я тоді міг уявити майбутнє, а саме: через 10 років буде створено Ужгородське відділення Інституту ядерних досліджень (УжВ ІЯД) АН УРСР, яким керуватиме проф. Запісочний, а відділ теорії адронів під іншою назвою стане його структурною одиницею, тобто Іван Прохорович стане моїм начальником.

Доля розпорядилася таким чином, що дійсно в 1981 році було організовано УжВ ІЯД АН УРСР, в яке увійшов відділ теорії адронів. У складі відділення цей відділ мав нову назву – відділ теорії елементарних взаємодій, співробітником якого я продовжував працювати. За весь час роботи у відділенні Іван Прохорович не подав навіть натяку на те, що ставиться до мене гірше, ніж до інших співробітників. Так, ще у відділі теорії адронів був головою первинної організації товариства “Знання”, залишився ним і у

відділенні. І.П.Запісочний всіяко підтримував нашу роботу в популяризації досягнень науки серед населення області. Давав поради щодо підготовки нових тем лекцій, виносив питання роботи первинної організації на вчену раду. Між нами були нормальні ділові стосунки.

Іван Прохорович в УжВ ІЯД АН УРСР підтримував проведення теоретичних пошуків у досить широких межах. Окремі теоретики виконували дослідження в квантовій теорії поля, інші – в теорії атомних зіткнень, у статистичній теорії ядра, якою декілька років займався і я. Іван Прохорович дозволяв мені брати участь у конференціях з тематики атомних ядер, які проводилися в різних містах колишнього СРСР.

Наші гарні стосунки продовжувалися і в ІЄФ НАН України, в якому Іван Прохорович працював на посаді головного наукового співробітника. Я щиро радів, коли він став лауреатом спочатку премії ім. К.Д.Синельникова НАН України (1994 рік), а незабаром – Державної премії України в галузі науки і техніки (1995 рік). З приводу отримання ним академічної премії я відгукнувся статтями [1, 2] в обласних газетах. Згадував я його заслуги і в інших газетних статтях [3–5].

Через багато років, коли Іван Прохорович давно вже склав з себе начальницькі повноваження, на прийомі в бібліотеці з приводу 5-річчя нашого інституту ми разом згадали минуле, в ньому і неприємні моменти. Він підтвердив, що згодом зрозумів мій давній вчинок, хоч і зовсім не виправдав його, але простив мене. Сказане ним можу підтвердити, оскільки ніколи в його поведінці щодо мене навіть натяку на хоча б легку помсту не відчував. Іван Прохорович був людиною, для якої, все ж таки, першочерговим були результати, успіхи людини, незважаючи на те, в якій галузі науки вона працювала.

Література

1. Tarics Zoltán. Tudományos elismerés (Наукове визнання) // Kárpáti Igaz Szó.

- 1994. – Március 26.
2. Торич З.З. Лауреати премії видатного українського вченого К.Д.Синельникова // Новини Закарпаття. – 1994. – 2 квітня.
  3. Tarics Zoltán. Visszatekintő: 80 éves az Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia (Ретроспектива: Національній академії наук України – 80 років) // Kárpáti Igaz Szó. – 1998. – November 19.
  4. Торич З.З. Українській академічній науці – 80 років // Соціал-демократ. – 1998. – 14 листопада.
  5. Tarics Zoltán. Akadémiai kutatások Kárpátalján (30 év távlatából) (Академічні дослідження на Закарпатті (ретроспектива: 30 років)) // Kárpáti Igaz Szó. – 2000. – Február 26.

NON-STANDARD REMINESCENCE OF A THEORETICAL PHYSICIST ABOUT I.P.ZAPESOCHNY

Z. Z. Tarics

Institute of Electron Physics, Ukr. Nat. Acad. Sci.

Private reminescence of I.P.Zapesochny for the period of 30 years are presented. His scientific and managing talent, devotion to science, simplicity in relations are analyzed through the prism of impressions having been formed by the period of work under his supervision, in collegial relations in the last years of his life.